

بررسی معافیت پدر واجداد پدری از قصاص در قتل عمدی فرزند

دکتر بهروز جوانمرد*

چکیده

ماده ۲۲۰ قانون مجازات اسلامی (ق.م.ا.) مصوب ۱۳۷۰ با روی کردی اعتقادی مقرر داشته بود: «پدر یا جد پدری که فرزند خود را بکشد قصاص نمی‌شود و به پرداخت دیه قتل به ورثه مقتول و تعزیر محکوم خواهد شد»

۲۲ سال بعد، مقنن در ماده ۳۰۱ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲ مقرر نمود: «قصاص در صورتی ثابت می‌شود که مرتکب، پدر یا از اجداد پدری مجنی علیه نباشد» البته این ادعاء که مرتکب، پدر یا یکی از اجداد پدری مجنی علیه است، باید در دادگاه ثابت شود و در صورت عدم اثبات، حق قصاص، حسب مورد، با سوگند ولی دم یا مجنی علیه یا ولی او ثابت می‌شود. (ماده ۳۰۹) این در حالی است که در سایر نظام‌های ملی خارجی این معافیت با رویکردی علمی اتفاقاً برای مادر در نظر گرفته شده است.

سوال این است که آیا مقنن از به کار بردن واژه «اجداد» در سال ۱۳۹۲ نظر به جده پدری نیز داشته یا صرفاً از باب تفنن در عبارت پردازی و یا سهو قلم چنین واژه ای را به کار برده است. این مقاله ضمن مطالعه تطبیقی چرایی معافیت پدر و جد پدری از قصاص در قتل عمدی فرزند بین ایران و چند کشور منتخب دیگر، به بررسی این موضوع هم می‌پردازد که آیا امکان توسعه این معافیت به جده پدری نیز قابل پذیرش است یا خیر؟

واژگان کلیدی: قانون مجازات اسلامی، قتل فرزند، پدر و اجداد پدری، قصاص.

مقدمه

قانون مجازات ایران به پیروی از اصل چهارم قانون اساسی، ترکیبی از آموزه های مبتنی بر شریعت اسلامی با محوریت فقه امامیه و آورده های حقوق عرفی و سکولار است که بر پایه حفظ انتظام امور و حکمرانی خوب در کتاب پنجم این قانون تحت عنوان تعزیرات جلوه نمایی می کند. اما کتاب دوم، سوم و چهارم این قانون با عنوان حدود، قصاص و دیات ترجمان دیدگاه های فقه امامیه در حوزه حقوق جزا است. از این رو در برخی موارد منطق اعتقادی از منطق حقوقی و علمی امروزین پیشی گرفته است. یکی از این موارد موضوع معافیت از قصاص پدر و جد پدری در قتل فرزند می باشد.

ماده ۳۰۱ ق.م.ا. می گوید: «قصاص در صورتی ثابت می شود که مرتکب، پدر یا از اجداد پدری مجنی علیه نباشد و...» همچنین در حقوق کیفری ایران جنایات عمدی بر جنین، هر چند پس از حلول روح باشد، موجب قصاص نیست. بلکه مطابق ماده ۳۰۶ مرتکب علاوه بر پرداخت دیه به مجازات تعزیری مقرر در کتاب پنجم «تعزیرات» محکوم می شود. البته اگر جنینی زنده متولد شود و دارای قابلیت ادامه حیات باشد و جنایت قبل از تولد، منجر به نقص یا مرگ او پس از تولد شود و یا نقص او بعد از تولد باقی بماند قصاص ثابت است.

از سوی دیگر، در کشورهایی که نظام حقوقی آنها سکولار و غیر مذهبی یا تلفیقی از شریعت و آموزه های غیر دینی (نظام های حقوقی مختلط) است، این اعتقاد وجود دارد که مادر، در دوران بارداری و حتی بعد از زایمان یک رشته تغییرات درون اندامی را تحمل می کند که بر قوای دماغی او تاثیر می گذارد و این می تواند علت کشتن جنین یا نوزادش باشد لذا برخی معافیت ها و تخفیف ها برای وی در صورت قتل فرزند در نظر گرفته می شود. به این سان، در مورد جرم بچه کشی یا نوزاد کشی در اغلب کشورها اگر بچه به توسط مادر کشته شود، مشمول کیفیات مخففه است. ولی در ایران قتل فرزند به توسط پدر یا جد پدری مشمول معافیت از قصاص است. در این نوشتار، ابتداء نظرات برخی فقهای امامیه در خصوص معافیت پدر و جد پدری از قصاص فرزند و دیدگاه های آنها در این باره که مادر و سایر اقارب مرتکب

قتل شوند، مورد مطالعه قرار می‌گیرد سپس در قسمت دوم مقاله با روی کردی تطبیقی، نگاه مقنن برخی کشورهای منتخب با نظام حقوقی نوشته یا کامن لای یا نظام‌های حقوقی مختلط (تلفیقی از آموزه‌های شریعت و آموزه‌های عرفی و غیر مذهبی) به مقوله قتل فرزند از سوی والدین، مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در پایان به این سوال پاسخ داده می‌شود که آیا منظور مقنن در سال ۱۳۹۲ از به کار بردن واژه «اجداد» در ماده ۳۰۱ ق.م.ا. توسعه این معافیت به جده پدری نیز بوده یا صرفاً سهو قلمی رخ داده است.

الف) وضعیت کیفر دهی پدر و جد پدری مرتکب قتل فرزند از منظر فقه شیعه

فقه‌های امامیه به طور مشهور، عقیده دارند که اگر پدر یا جد پدری فرزند خود را عمداً بکشد قصاص نمی‌شود اما این حکم در مورد مادر و سایر اقوام مقتول قابل تسری نیست. نظرات برخی فقه‌های شیعه در این مورد قابل توجه است:

۱- **محقق نجفی کابلی** معتقد است: «مادر اگر فرزند خود را بکشد قصاص می‌شود و هیچ مخالفی را در این حکم ندیدم مگر ابن جنید اسکافی که با نظر فقه‌های اهل سنت همراه شده و مادر را با پدر مقایسه کرده و از راه استحسان حکم به معافیت وی از مجازات داده است. همچنین اقارب دیگر مانند اجداد و جدات مادری و برادران و خواهران پدری و مادری و عموها و دایی‌ها و خاله‌ها نیز اگر نوه یا برادر یا برادرزاده یا خواهرزاده خود را بکشند قصاص می‌شوند و مخالفی هم در این زمینه ندیدم مگر برخی فقه‌های اهل سنت که اجداد و جدات را معاف از مجازات می‌دانند».

۲- در همین خصوص **علامه حلی** می‌گوید: «پدر، اگر فرزندش را بکشد قصاص نمی‌شود هر چند فرزند در درجه‌ی دوری قرار داشته باشد اما فرزند اگر پدرش را بکشد قصاص می‌شود. همچنین مادر، اگر فرزندش را بکشد قصاص می‌شود و بقیه‌ی خویشاوندان مانند اجداد و جدات مادری و برادران و خواهران و عموها و خاله‌ها و دایی‌ها و خاله‌ها قصاص می‌شوند».

۳- **ملا محسن فیض کاشانی** (متوفی در سال ۱۰۹۰ هجری قمری) در این زمینه معتقد است: «پدر به واسطه‌ی قتل فرزند قصاص نمی‌شود و دلیل آن نص و

اجماع می‌باشد. نیز، پدر سبب وجود فرزند می‌شود پس شایسته نیست که فرزند باعث نابودی پدر گردد. همچنین اجداد و جدات به خاطر قتل نوه های خود بنابه قولی قصاص نمی‌شوند اما مادر، به خاطر قتل فرزند قصاص می‌شود و این نظر اتفافی فقهای شیعه است.»

به این سان، مبنای نظری عدم قصاص پدر و جد پدری، نص شرعی به انضمام اجماع فقهای امامیه است و این دیدگاه مبتنی بر آموزه های علمی نبوده است بلکه جزو امور کاملاً اعتقادی محسوب می‌شود.

ب) رویکرد مقنن برخی کشورها به مقوله قتل فرزند توسط والدین

در کشورهایی که نظام حقوقی آنها سکولار و غیر مذهبی یا تلفیقی از شریعت و آموزه‌های غیر دینی است، این اعتقاد وجود دارد که مادر، در دوران بارداری و یا حتی بعد از زایمان یک رشته تغییرات درون اندامی را تحمل می‌کند که بر قوای دماغی او تاثیر می‌گذارد و این می‌تواند علت کشتن جنین یا نوزادش باشد. لذا برخی معافیت‌ها و تخفیف‌ها برای وی در صورت قتل فرزند در نظر گرفته می‌شود. در قوانین موضوعه خارجی معمولاً قتل فرزند به توسط مادر در حالت عادی مانند سایر قتل‌ها است و از همان مجازات برخوردار است همان گونه که قتل فرزند به توسط پدر با بقیه قتل‌ها تفاوتی ندارد اما هر گاه مادر در شرایط خاصی مرتکب قتل فرزند شود، از تخفیف مجازات بهره‌مند می‌شود و این شرایط، زمانی است که مادر از راه نامشروع فرزند به دنیا بیاورد و برای مخفی نگه داشتن عمل نامشروع خود مرتکب قتل فرزند شود. نیز، زمانی که مادری به خاطر بارداری یا زایمان و عوارض جسمی و روحی متعاقب آن، از وضعیت روحی مناسبی برخوردار نبوده و اراده درست و مستقل و کاملی نداشته باشد.

ذکر برخی مواد از نظام‌های ملی خارجی به درک بهتر نوع رویکرد مقنن این کشورها کمک می‌کند.

نخست، ماده ۱۱۶ قانون مجازات سوئیس (نظام حقوقی نوشته) که مقرر داشته است «مجازات مادری که طفل نوزاد خود را در اثنای زایمان یا در حالی که هنوز تحت تاثیر زایمان است، عمداً بکشد شش ماه حبس تادیبی یا حبس جنایی تا سه سال است.»

دوم، ماده ۳/۳۰۲ قانون مجازات فرانسه (نظام حقوقی نوشته) که مقرر می‌دارد: «مادری که پس از زایمان، نوزاد خود را بکشد به حبس از ۱۰ تا ۲۰ سال محکوم می‌شود چه مباشر در قتل باشد و چه شریک باشد اما این تخفیف شامل مباشرین و شرکای غیرمادر نمی‌شود».

سوم، بخش (۱) قانون بچه کشی انگلیس (نظام حقوقی کامن‌لا) نیز مقرر داشته است: «هرگاه زنی به وسیله فعل یا ترک فعل ارادی خود موجب مرگ یک کودک کمتر از دوازده ماه شود در حالی که در زمان فعل یا ترک فعل، تعادل دماغی او به دلیل این که به طور کامل از پیامد زایمان رها نشده... و یا به دلیل تاثیر انباشت شیر در پستان پس از تولد بچه مختل بوده است، در این صورت علی‌رغم این که جرم ارتكابی می‌توانسته است قتل عمد تلقی شود لیکن او تنها محکوم به ارتكاب جرم بچه کشی شناخته خواهد شد». به علاوه در جرم بچه کشی دادگاه اختیار دارد که مجازات قتل غیرعمد را اعمال کند.

چهارم، در همین زمینه ماده ۵۵۱ قانون مجازات لبنان (نظام حقوقی مختلط) مقرر می‌دارد: «مادری که برای مخفی نگه داشتن عمل نامشروع خود فرزند ناشی از زنا را عمداً می‌کشد به مجازات حبسی که کمتر از پنج سال نباشد محکوم می‌گردد».

پنجم، در ماده ۵۳۷ قانون مجازات سوریه (نظام حقوقی مختلط) آمده است: «مادری که برای مخفی نگه داشتن عمل نامشروع خود اقدام به قتل طفل متولد از زنا نماید، به حبس موقت محکوم می‌شود و اگر قتل عمدی باشد مجازات آن کمتر از پنج سال نخواهد بود».

ششم، ماده ۳۳۱ قانون مجازات اردن (نظام حقوقی مختلط) مقرر می‌دارد: «هرگاه زنی از راه فعل یا ترک فعل عمدی باعث قتل طفل زیر یک سال خود شود به گونه‌ای که عمل او مستوجب حکم اعدام باشد اما دادگاه احراز کند که مادر در زمان ارتكاب جرم تحت تاثیر کامل ولادت طفل یا شیر دادن ناشی از ولادت بوده است، مجازات اعدام را به حبس بیشتر از پنج سال تبدیل می‌کند».

از مطالعه مواد فوق در مورد قتل فرزند به توسط مادر در نظام‌های خارجی ملی،

نتایج زیرین به دست می‌آید:

۱- قتل فرزند به توسط مادر، معمولاً در دو حالت از موجبات تخفیف مجازات برخوردار است. یکی جایی که مادر تحت تاثیر زایمان یا انباشت شیر در پستان وی، حالت روانی مناسبی نداشته باشد و دیگر این که فرزندش را از راه زنا به جهان آورده باشد و برای سرپوش نهادن به عمل خود مرتکب قتل وی شود. علت تخفیف در صورت اول آن است که زن از حالت روانی کاملی برخوردار نیست و زایمان زن اماره ای بر این وضعیت می‌باشد.

سبب تخفیف مجازات در صورت دوم، انگیزه مادر است یعنی انگیزه سرپوش نهادن بر شرایطی که دچار آن شده است که در اینجا انگیزه در میزان مجازات تاثیر دارد اما نه به این صورت که از علل مخففه قضائی باشد تا دادگاه نسبت به تخفیف مجازات اختیاری از خود داشته باشد بلکه از علل و معاذیر قانونی است که اعمال تخفیف را برای دادگاه الزام آور می‌گرداند.

۲- در موردی که مادر، طفل خود را برای سرپوش نهادن بر عمل زنا به قتل می‌رساند باید شرایطی فراهم باشد از جمله این که مقتول صرفاً از راه زنا به دنیا آمده و مادر، مرتکب قتل شده و انگیزه قتل هم صرفاً مخفی کردن عمل زنا باشد. پس دامنه این قتل را باید به صورت محدود تفسیر کرد.

البته برخی از قوانین مانند ماده ۵۷۸ قانون مجازات ایتالیا، دامنه این تخفیف را نسبت به کلیه کسانی که از اتهام زنا در معرض هتک حیثیت قرار می‌گیرند گسترش داده است مثلاً اگر مردی مرتکب زنا شود و از این زنا، فرزندی به دنیا بیاید و پدر برای سرپوش گذاشتن بر عمل خود مرتکب قتل وی شود، از همین تخفیف بهرمنند می‌شود.

۳- در قتل فرزند برای سرپوش نهادن بر زنا، مدت زمانی که پس از قتل برای مادر امکان برخورداری از تخفیف مجازات را فراهم می‌سازد، متفاوت است و اصولاً باید زمانی باشد که هنوز خبر ولادت فرزند شیوع پیدا نکرده باشد. قانون مجازات فرانسه مدت هشت روز را پیش‌بینی کرده است، در قانون مجازات ایتالیا مدت دو روز پذیرفته شده است و برخی از کشورها، همان مدتی را که باید ولادت طفل به

اداره ثبت احوال اعلام شود ملاک قرار داده‌اند و گروهی دیگر مانند قانون مجازات اردن تعیین آن را به نظر مقام قضایی واگذار کرده‌اند که حسب مورد تصمیم بگیرد.

۴- اگر زنی مشهور به زنا باشد یا عمل وی به نحوی علنی صورت گرفته باشد نمی‌تواند از عذر قتل فرزند برای مخفی کردن زنا استفاده کند.

۵- در موردی که مادر تحت تاثیر زایمان یا انباشت شیر در پستان وی و برهم خوردن تناسب اندامش، مرتکب قتل فرزند می‌شود باید حالت نامتعادل روحی او برای دادگاه احراز شود که در این زمینه برخی از قوانین خارجی زمان مشخصی را پیش‌بینی کرده‌اند که قتل در همان زمان موجب تخفیف است مانند ماده ۳۳۱ قانون مجازات اردن که مدت یک سال را پیش‌بینی کرده است و برخی از قوانین نیز زمان خاصی را پیش‌بینی نکرده‌اند مانند ماده ۳/۳۰۲ قانون مجازات فرانسه که کلمات «طفل تازه متولد شده» را به کار برده است.

نتیجه گیری

حکم معافیت پدر و جد پدری در مورد قتل فرزند در ایران مبتنی بر نص و اجماع فقهای امامیه است و قابل تسری به مادر یا مادر بزرگ پدری و سایر اقارب نمی‌باشد. دلایل تسری نیافتن این حکم به افراد یاد شده را می‌توان این گونه بر شمرد: نخست اینکه، موارد معافیت از قصاص در منابع شرعی و قانونی تصریح شده است. پس اگر در موردی دلیل خاص برای استثناء کردن شخصی وجود نداشته باشد باید به حکم عام قصاص عمل کرد که در مورد مادر هم دلیل خاصی وجود ندارد و مشمول مقررات عمومی قصاص می‌باشد.

دوم آنکه، روایات شرعی که پدر را استثناء کرده‌اند قابل تسری به مادر نیست چرا که در برخی واژه «والد» به کار رفته است. البته در برخی هم واژه «رجل» به کار رفته است که با توجه به فضای اجتماعی حاکم در زمان صدور روایت از باب تغلیب بوده است و شاید بتوان گفت لزوماً ظهور در جنسیت ندارد. البته چنین برداشتی نیازمند تحول در متد فقهت و دلیری در استنباط‌های جدید است. سومین دلیل، علاوه بر دو دلیل فوق، اجماع فقهای شیعه است.

در مقابل، فقهای اهل سنت در مورد معافیت از مجازات قصاص در صورت قتل فرزند، تفکیکی میان پدر و مادر قائل نشده اند. باید توجه داشت که اولاً مبنای معافیت پدر از مجازات قصاص کاملاً اعتقادی است. ثانیاً تفکیک میان پدر و مادر، صرفاً براساس فهم های مختلف از روایات است که فقهای اهل سنت به روایتی از پیامبر اکرم استناد می کنند. هرچند در منابع شرعی، نصی در مورد تخفیف یا معافیت از مجازات مادری که بر اثر بارداری یا زایمان، قوای دماغی اش دچار اختلال شده و طفل خود را به قتل می رساند، وجود ندارد و مجازات قصاص هم مجازات ثابتی است که تخفیف یا معافیت جز به ادله مصرحه نمی پذیرد. اما به نظر می رسد سکوت منابع شرعی هم دلیلی بر آن نیست که شارع مخالف تخفیف مجازات در مورد مادر باشد همان گونه که برخی کشورهای مسلمان نظیر سوریه و اردن چنان که اشاره شد، با نظام حقوقی مختلط، مقرراتی را در این زمینه وضع کرده اند. به ویژه آن که در مورد قتل فرزند به توسط مادری که فرزند خود را از راه زنا به دنیا آورده است، روایتی از امام باقر (ع) وجود دارد که مجازات قصاص را منتفی می داند و فقط حکم به صد تازیانه در مورد قتل فرزند ناشی از زنا به توسط مادر داده است.

فهرست منابع:

- ۱- ایزدی فر، علی اکبر، مجازات پدر در قتل فرزند، پژوهش نامه فقه و حقوق اسلامی، سال چهارم، شماره ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۰.
- ۲- زراعت، عباس، قتل فرزند توسط مادر، مجله کانون و کلا، شماره ۱۷۷، تابستان ۱۳۸۱.
- ۳- شاکری گلپایگانی، طوبی، دعوی قتل فرزند توسط پدر در سیاست جنایی مشارکتی، فصلنامه فقه و حقوق خانواده، شماره ۳۳، بهار ۱۳۸۳.